

Människosyn och stadsplanering

Bernt Sahlin

Jesper Steen

Peter Ullmark

Det finns två fundamentalt olika uppfattningar om människans förhållande till den skapade miljö som omger henne i det dagliga livet. Dessa förekommer dock sällan helt renodlade i praktiken. Den första uppfattningen är att miljön endast utgör en passiv bakgrund till hennes utveckling. Den kan inte i sig stimulera aktiviteter att uppstå eller få någon att delta i sådana. Den kan emellertid göra aktiviteter mer eller mindre bekväma att nå eller utföra. I vissa fall kan den till och med omintetgöra aktiviteter genom att människor på grund av dåliga kommunikationer inte kan komma till en samlingsplats eller genom att en lämplig lokal saknas. Detta inträffar dock sällan i stadsområden. Miljön kan också, enligt denna uppfattnings företrädare, om den är väl utformad, ge tillfällig stimulans genom estetiska upplevelser. Den andra uppfattningen är att vardagsmiljön spelar en aktiv roll i människans utveckling. Miljön är inte bara ett verktyg som människan skapat för att tillgodose sina behov utan det förekommer hela tiden ett ömsesidigt utbyte mellan människa och miljö.

Det är uppenbart att bakom dessa båda uppfattningar ligger olika synsätt på vad som omfattas av begreppet miljö. De som företräder den första uppfattningen anser vanligen miljö vara den del av omgivningen som är beskrivbar med

Stadsplaneringen i vårt land har dominerats av uppfattningen att miljön endast utgör en passiv bakgrund till människans utveckling. Ett tillfälligt avbrott utgjorde 40-talets idéer om grannskapsplanering. De övergavs emellertid alltför snabbt för den tekniska och ekonomiska utvecklingens krav. En påtaglig konsekvens härav blev den långtgående funktionella uppdelningen av staden.

En annan grundsyn är att den fysiska miljöns utformning påverkar den sociala miljön och att människan utvecklas i ett samspel med både den fysiska och den sociala miljön. Individerna hämtar information och verklighetsorientering ur sin omgivning och ur de personkontakter miljön möjliggör.

Mot den bakgrunden blir det viktigt, att planeringen inriktas på integration och stimulans till personkontakter. Det hävdar de tre unga stockholmsarkitekter, som har skrivit nedanstående artikel.

fysiska termer. För de som företräder den andra uppfattningen är miljö ett uttryck för människans totala omgivning där både sociala och fysiska förhållanden ingår. Man kan i detta sammanhang bortse från dem som hävdar arvets totala dominans vid utvecklingen av mänskliga egenskaper och värderingar och som alltså helt eller till stor del avvisar den sociala miljöns betydelse. Det är emellertid inte bara fråga om en språklig distinktion. Då vore problemen med de båda olika uppfattningarna lätta att klara ut. Det viktiga och intressanta är att den första uppfattningens företrädare utgår från att frågorna om miljöns fysiska organisation går att frikoppla från övriga omgivningsaspekter. Man anser att människans rörelsemönster och övriga beteenden i miljön, kombinerade med hennes uttryckliga önskemål speglar hennes verkliga behov. Den fysiska planeringens huvuduppgift blir, med detta synsätt, att minimera gång- och restider mellan de aktiviteter människor-na vid empiriska undersökningar visat sig delta

Intressant att notera är emellertid att empiriska undersökningar av människornas aktiviteter i hög grad saknas

i eller sagt sig vilja delta i. Denna uppfattning hänger naturligtvis samman med ett liberalt synsätt på samhällets utveckling i stort. Enligt detta synsätt uppstår bara aktiviteter av de typer och i de former som människorna verkligen önskar.

Denna första uppfattning om människans förhållande till sin miljö har dominerat stadsplaneringen i vårt land ända sedan den fick någon omfattning och betydelse. Intressant att notera är emellertid att empiriska undersökningar av människornas aktiviteter i hög grad saknas och att de vid den praktiska planeringen ersatts av konstruerade beteendemönster som naturligtvis till största delen kommit att präglas av planerarnas egna erfarenheter. Ett avbrott i denna dominans utgör en period under 40-talet då allvarliga försök gjordes att koppla ihop sociala teorier och fysisk planering. Man brukar kalla dessa försök grannskapsplanering. Vi skall inte här göra någon kritisk granskning av dessa sociala teorier och deras översättning till fysisk form. Vi skall bara konstatera att försöken avbröts innan det fanns konkret underlag i tillräcklig omfattning för en utvärdering. Huvudorsaken till att försöken avbröts var, enligt vår uppfattning, att samhällets ekonomiska utveckling alltmer kom att prägla allt samhällsarbete. Nya krav på stadsplaneringen restes. Framför allt restes krav på att den skulle främja stordrift speciellt vad gällde byggande och förvaltning av nya stadsområden. Stadsbyggandet kom också in i en mycket expansiv period. En viktig orsak till detta var den folkomflyttning som kraven på ekonomisk tillväxt, via strukturomvandlingen i näringslivet, gav upphov till. De som ansåg en social grund för stadsplaneringen nödvändig och som inte accepterade tanken på att alla sociala problem kunde lösas i efterhand med de åstadkomna ekonomiska resurserna fick inte tillfälle till fortsatt utveckling av grannskapsplaneringen.

Funktionsuppdelning av staden

Det mest påtagliga resultatet av de senaste årens

stadsplanering har blivit en alltmer utpräglad funktionsuppdelning av staden. I teorin fanns grunden för denna utveckling redan under 30-talet. Mottot har varit skilda områden för olika funktioner. Tre typer av områden har utkristalliserats, bostadsområden, arbetsområden och centrumområden. I enlighet med stordriftens krav ökar storleken på dessa områden kontinuerligt. Det sker också en differentiering inom dessa typer av områden. Bostadsområden med flerfamiljshus skiljs från bostadsområden med radhus och villor. Arbetsområden för kontor, laboratorier och andra s. k. kvalificerade verksamheter skiljs från arbetsområden med industrier, lager och andra s. k. rutinbetonade verksamheter. Denna differentiering innebär också en social uppdelning. Samhällets skikt eller klasser separeras från varandra. De nya bostadsområdena, särskilt de som de sämre ställda grupperna i samhället måste hålla tillgodo med har blivit utsatta för en stark negativ kritik under de allra senaste åren. Arbetsområdenas förhållanden har ännu inte blivit så uppmärksammade. Kritiken har i mycket stor utsträckning kommit från socialvårdens representanter som haft stora problem i dessa områden. Frågan är nu om dessa problem enbart är följden av att ett stort antal familjer som redan haft svårigheter koncentrerats till dessa områden eller om områdenas miljö också spelat en roll. Allt tyder på att det senare är fallet. I en mångfald undersökningar av nya bostadsområden har exempel getts på hur människors förhållanden kan påverkas i negativ riktning av miljöns organisation och utformning. Det gäller t. ex. undersökningar av Skärholmen i Stockholm och Rosengård i Malmö. Någon fullständig bild av kopplingarna mellan det sociala livet och miljön har dessa undersökningar emellertid inte kunnat ge. De har bara pekat på del- aspekter av problemet om än viktiga sådana, t. ex. att en stor koncentration av barn på en lekplats eller skolgård leder till stress, mobbing och andra

Tre typer av områden har utkristalliserats, bostadsområden, arbetsområden och centrumområden.

socialpsykologiska och sociala problem. Det är dock tillräckligt för att avvisa uppfattningen om att miljöns fysiska organisation är en helt passiv bakgrund till människans liv och inte påverkar hennes utveckling. Det som nu krävs är en sammanhängande teori om förhållandet mellan miljöns organisation och utformning och mänsklig utveckling. Vi skall här försöka antyda några ansatser till en sådan teori. Vi kommer emellertid i detta sammanhang bara att se på förhållandena från ett individperspektiv. Vid uppbyggnaden av en teori behöver detta kompletteras med ett grupp- eller kollektivperspektiv.

Personlighetsutveckling och verklighetsorientering

För att en individ skall kunna utvecklas krävs dels information om hur verkligheten ser ut och om vad den ger honom för möjligheter och dels stimulans att utnyttja denna information i handling. Man kan tala om tre principiellt olika källor, i en individs omgivning, till hans utveckling. För det första tidningar, böcker, radio och TV, s. k. massmedia. För det andra upplevelser han får genom att vara med om olika slag av händelser också i organiserad form vid t. ex. teaterföreställningar och genom att lyssna till andra människors samtal. För det tredje personkontakter, samtal med andra människor. Vi vågar påstå att dessa samtidigt formar en kvalitativ skala, där den sista har den största genomslagskraften. Man bör dock notera att även omfattningen av individens kontakt med dessa källor har betydelse. De direkta upplevelserna spelar t. ex. därför inte alltid större roll än massmedia för hans utveckling. Den första källan, massmedia, kan kopplas bort från diskussionen i detta sammanhang. Det är betydelsen av miljöns organisation och utformning för de båda senare källorna till individens utveckling som behöver analyseras.

Ingen kan förneka att människan upplever saker i sin omgivning som hon inte planerat och som inte har direkt samband med hennes aktuella förhållanden. Informationsinnehållet i dessa upplevelser kan också variera. Upplevelser som innehåller människor som har det likadant som

Det finns goda skäl att anta att den låga stimulansnivån verkar anspråksnedsättande och passiviserande på människorna.

man själv kan visserligen göra att man ser sina förutsättningar och förhållanden klarare men vanligen har upplevelser som innehåller människor i en annan situation större informationsvärde. Jämförelse är alltid första steget i en förändring av anspråken. De stadsområden som kommit till under de senaste åren är konsekvent uppbyggda så att människor i olika situation inte skall komma i kontakt med varandra. Människor med olika levnadsstandard bor och arbetar i skilda områden. Boende och arbetsliv är separerade från varandra. Utarmningen av miljöns informationsinnehåll drabbar särskilt barnen. Upplevelser i bostadens näromgivning spelar en viktigare roll för dem än för andra grupper. De har en begränsad förmåga att tillgodogöra sig massmedias information. De kan inte heller i någon större utsträckning välja utvecklande personliga kontakter. Ambitiösa föräldrar och lärare kan naturligtvis kompensera detta genom att föra barnen runt till olika miljöer. Samhällets baksida får de emellertid vanligen inte uppleva om de inte själva befinner sig där. Även vissa grupper av vuxna drabbas hårdare än andra människor. Det gäller de som har svårt att röra sig t. ex. på grund av att de är gamla. Det gäller de som av ekonomiska skäl inte kan kompensera en torftig vardagsomgivning med informationsrika upplevelser på annat håll, t. ex. under semestern.

De nyskapade bostadsområdena utmärks inte bara av att miljön är torftig från informations-synpunkt utan också av att miljön är mycket händelselös över huvud taget. Detta gäller även industriområdena. Det finns goda skäl att anta att den låga stimulansnivån verkar anspråksnedsättande och passiviserande på människorna. Samtidigt sjunker cityområdena av liv och de som vistas där blir stressade av att sälla och strukturera all information som öses över dem.

Planering för personkontakter

Personkontakter kan sägas uppstå på grundval av

=====

Kärnproblemet är emellertid att integration inte utan vidare åtgärder leder till personkontakter mellan människor i olika situation.

=====

närhet, likhet eller komplementaritet. Närhet hänför sig naturligtvis till det fysiska rummet medan likhet och komplementaritet är uttryck för sociala förhållanden. Likhet innebär värdegemenskap och förutsätter i allmänhet likhet i tillgång på eftersträfvade resurser. Komplementaritet innebär intressegemenskap på grundval av olikhet i något avseende. I detta sammanhang koncentreras naturligtvis uppmärksamheten på närhetskontakterna. Av det föregående har framgått att de närhetskontakter man kan få i nyare stadsområden också i hög grad är likhetskontakter. Att detta inskränker kontakternas informationsvärde torde också ha framgått. Det finns emellertid de som hävdar att närhet mellan de underprivilegierade ger bättre möjligheter till organiserandet av en kamp mot orättvisorna. Enligt vår uppfattning gäller detta dock endast under förutsättning att klassgränserna redan är mycket tydliga för alla och under förutsättning att möjligheterna att sprida meddelanden om t. ex. olika slag av aktioner, att komma till möten, etc. är små. Detta är inte fallet i vårt land. Dessutom kan man hävda att de verkliga motsättningarna i samhället inte finns mellan olika grupper av folket utan mellan det stora flertalet människor och en liten grupp med stora maktresurser. Skillnaderna i värdefördelning inom folket är bara ett uttryck för de makthavandes försök att härska genom att söndra.

Integration mellan olika samhällsklasser bör således enligt vår uppfattning eftersträvas. Kärnproblemet är emellertid att integration inte utan vidare åtgärder leder till personkontakter mellan människor i olika situation. Skolbarnen utgör ett visst undantag. Drivkraften att inskränka personkontakterna till dem "som talar samma språk" är stark. Miljön måste innehålla kontaktstimulerande aktiviteter och lokaler. Det är emellertid

inte i första hand fråga om att skapa nya "kvartersträffpubar", utan att lägga ett socialt synsätt på underlag, lokalisering och utformning av alla redan nu förekommande gemensamma aktiviteter och utrymmen, t. ex. busshållplatser, tvättstugor, butiker. Vi kan här bara nämna ett par exempel på hur man kan resonera. Motion är en kontaktstimulerande aktivitet om den utövas i lämpliga former. Lämpliga former är någon typ av lagidrott där antalet deltagare kan variera och där resultatet inte är så beroende av att alla är lika skickliga. Fotboll fungerar relativt bra i dessa avseenden. Vidare bör det i anslutning till den plats där motionen utövas finnas en lokal för omklädning etc. "Eftersnacket" är viktigt för kontakterna. Underlaget för en sådan anläggning får inte bli så stort att människor som inte har så starkt självförtroende drar sig för att gå dit. Många människors självförtroende är hämmat av konkurrenssamhället. Underlaget får emellertid inte heller bli för litet. Då minskar möjligheterna att få nya kontakter. Man kan lägga många fler synpunkter på underlagets storlek. Vid vissa underlag tenderar anläggningar av den här typen t. ex. att bli så präglade av vissa grupper, att andra inte vågar sig dit.

En annan viktig kontaktstimulerande aktivitet är handhavandet av den gemensamma miljön. I dagens läge har den vanlige medborgaren små möjligheter till inflytande över detta. Enligt vår uppfattning bör i varje kvarter bildas närhetsgrupper som dels skall fungera som aktivt remissorgan vid olika typer av förändringar i omgivningen, dels förvalta gemensamma lokaler och anläggningar. Antalet medlemmar i dessa viktiga basgrupper i samhällsorganisationen bör vara 20—40 för att de skall fungera bra socialt.

Dessa ansatser till en teori om förhållandet mellan mänsklig utveckling och miljöns organisation och utformning gör som framhållits inga anspråk på fullständighet. Vi hoppas emellertid att våra synpunkter kan bidra till en stadsplanering som i alla skeden är en samordnad social och fysisk planering.